

DESTANLARDA VE HAN-NAME'DE GEÇEN VEZİRLERİN TUNYUKUK İLE İLGİSİ OLABİLİR Mİ?

Prof.Dr. Saadettin GÖMEÇ

Dünya milletlerinin içinden çıkan devlet adamları arasında hiç şüphesiz, Bilge Tunyukuk'un yeri bambaşkadır. Bir kere Türk olması hasebiyle o, bizim için fevkalade öneme haizdir. Bununla beraber Alman devlet adamı Bismarck ile eş tutulmaya çalışılan Tunyukuk, elbette ki bize göre, ondan daha büyük bir dehadır. Konumuz Bismarck'ın yaptıkları ve Tunyukuk'un icraatlarını kıyaslamak olmadığından, bunu burada tartışmanın gereğini duymuyoruz.

Kendi kitabesinde Çin'de dünyaya geldiğini ifade eden Tunyukuk'un¹, bu sözüne binaen onun Çinli olduğunu iddia edenler var ise de, bunun pek doğruluk payı yoktur. Tunyukuk ölmeden önce, muhtemelen 716-725 yılları arasında Yukarı-Togla vadisinde, Bayan-Çokto'da, Naşela ile ırmağın sağ kıyısı arasında (bugün Moğolların Nalayh diye adlandırdığı bölgede) kendi adına iki parça taştan meydana gelen bir yazıt diktirmiştir. Taşların çepeçevre etrafında Çinli oymacılar tarafından yapılan sekiz tane heykel vardır ki, hepsinin başı kırılmıştır. Burada takriben 150 metre uzunlukta sıralanan balballar da mevcuttur². Bununla beraber, 2001 yılında başkanlığını yaptığımız bir ilmi

¹ Bakınız, **Tunyukuk Yazıtı**, I. Taş, Batı tarafı, 1. satır: *Bilge Tunyukuk ben özüm Tabgaç ilinge kılntım*

Araştırmacıların belirttiğine göre, Tunyukuk Çin İmparatorluğunun başkentinde eğitim görmüştür. Çin kaynaklarında, Çin yasalarını ve eğitimini alan, A-shih-te Yüan-chen, yani Tunyukuk gibi kişiler kendi topraklarına döndüklerinde, Çin sınırlarına zarar verdikleri kaydedilmektedir. Hatta Çin'de bulunduğu sırada önemli görevlere atanan Tunyukuk'un, Kutlug'un saflarına katılması Türkleri son derece sevindirmiştir (Bakınız, S.G.Klyastorniy, **Drevnetyurkskiye Runiçeskiye Pamyatniki Kak Istoçnik po Istorii Sredney Azii**, Moskva 1964, s.28).

²Şimdiye kadar Tunyukuk yazıtında Köl Tigin'in adının geçmemesi ve Bilge'ye burada sıkça yer verilmemesi gibi bazı sebeplerden dolayı, 716 yılındaki ihtilal sırasında, Tunyukuk'un Bilge ve Köl Tigin'e muhalif olduğu sanılmıştır (S.G.Clauson, "Some Notes on the Inscription of Tonyuquq", **Studia Turcica**, Budapest 1971, s.132). Halbuki biz bunun tam tersi olduğunu, bizzat Tunyukuk'un kitabesinden anlıyoruz. Bilindiği gibi, 710 senesindeki Türgiş seferi sırasında, Kapgan'ın hatunu ölmüş ve kagan Ötüken'e, eşinin cenaze merasimini yapmak için gittiği sırada, Tunyukuk'un Altun-Yış'da oturmasını istemiş, İni İl-Kagan ile Tarduş Şad'ın (Bilge) harekete geçmelerini söylemiştir. Daha sonra Tunyukuk'a güvendiğini göstermek için, orduyu dilediğince sevketmesini istemiştir. Halbuki Altun-Yış'ta otururken Tunyukuk, üç casusun haberini Kapgan'a iletmiş, o da tekrar onun dikkatli davranmasını ve harekete geçmemesini söylemişti. Fakat bu sırada Apa-Tarkan olan oğlu İni İl-Kagan'a da gönderdiği buyrukta, Tunyukuk'u kötölemiş, onun orduyu harekete geçirmek isteyebileceğini, bunu kabûl etmemesini istemiştir (bakınız, **Tunyukuk Yazıtı**, I. Taş, Kuzey Tarafı, 6-10). Görülüyor ki, Kapgan ikili oynamaktadır. Buna karşılık Tunyukuk da onun sözünü dinlemeyerek harekete geçmiş, Bilge ile beraber Türgişleri sıkıştırıp yenmiştir (bakınız, **Tunyukuk Yazıtı**, I. Taş, Kuzey Tarafı, 11; **Tunyukuk Yazıtı**, II. Taş, Batı Tarafı, 1-8).

çalışma heyeti, Tunyukuk Yazıtlarının olduğu yerde jeofizik, harita ve restorasyon faaliyetlerinde bulunmuş; yazıtlar üzerinde koruma tedbirleri uygulamış, külliye içerisindeki heykeller buradaki müze eve taşınmıştır.

Üç kagana hizmet eden (İl-teriş, Kapgan, Bilge) Tunyukuk'un hatırası öldükten sonra da yaşamıştır. Uygur beglerinden Temür-Buka'nın, çince Uygurların menşei ile ilgili yazıtında³ onu ve soyunu saygıyla anmışlardır. Kendi aralarındaki çekişmeleri bir kenara bırakacak olursak, herşeye rağmen Tunyukuk Türk milletinin yetiştirdiği en büyük ve en zeki devlet adamlarının başında gelir. İleri görüşlülüğü ve dehâsı sayesinde, zamanında Türk milleti en görkemli günlerini geçirmiştir. Bu yüzden biz Tunyukuk'un kolay kolay unutulmayacak bir kişi olduğunu düşünüyoruz. Dolayısıyla Türk milletinin hafızasında şu veya bu şekilde mutlaka yer etmiş olması gerekmektedir. Nasıl ki, meşhur Kapgan Kagan'ın oğlu Tonga Tigin, öldükten sonra unutulmayarak Tonga Alp Er ya da Alp Er Tonga olarak Kaşgarlı Mahmud'daki Afrasyab ile birleştirildiyse⁴, Tunyukuk'un da Türk destanlarında yaşadığını zannediyoruz. Burada bu hususu açıklamaya gayret edeceğiz.

Oguz Kagan Destanı'nın bir değişik varyantı da, 17. yüzyılda eserini yazmış olan (1662-1663) İmamî'nin Han-nâme adlı kitabında anlatılmaktadır. İmamî, eserinde Oguz Han'ın savaşlarından detaylı olarak bahsetmektedir. Onun komutanlarından birinin adı Ulug Arslan'dır ki, çok güçlü ve akıllı bir insandır. Pekçok savaştan önce, düşmanlarla birebir vuruşmalarda o yer almıştır. Hazar hanına karşı olan yürüyüş sırasında, Ulug Arslan, Hazar Han'ı yakalıyor ve Oguz'a getiriyor. Oguz, Hazar'a çok kızdığı için bir kılıç darbesiyle, başını gövdesinden ayırıyor. Oguz Han'ın beşinci seferinde de Ulug Arslan karşımıza çıkmaktadır. Teke tek döğüşlerde Tibet Han, Türk yiğitlerini birer birer alt ediyor. Sonra Ulug Arslan, Oguz Han'ın yanına gelerek; "yarın meydana gireyim, Tibet Han'la teke tek döğüşeyim, sere-serpe savaşayım, baş

Bunun yanısıra Tunyukuk devletin kazanılmasında İl-teriş ile kendisine daha çok yer vermiş ve şöyle demiştir: "*İl-teriş Kagan ve ben Tunyukuk kazanmasam, Kapgan Kagan'ın müttetik Türk milleti yerinde hiçbir şey olmayacaktı, biz kazandığımız için Kapgan Kagan'ın müttetik Türk milleti yürümüştür*" (bakınız **Tunyukuk Yazıtı**, II. Taş, Kuzey Tarafı, 1-4) diye bir açıklamada bulunmaktadır. Bundan başka, Kutlug'un İl-teriş unvanını almasından, 697 yılına kadar Apa-Tarkan olan Tunyukuk, ondan sonra Kapgan tarafından Boyla Baga Tarkan'lığa atanmış ve bu olay da ona karşı husumetinin bir sebebi olmuştur.

³"Kök Türklerin meşhur veziri Tunyukuk'un nesilleri onlara asil bir memur olarak hizmet ettiler. Bunun için de onlar aslen Kök Türk olmalarına rağmen Tunyukuk'un nesillerine de Uygur dediler. Onlar kendi bakanlarının emrinde olarak Selenge Nehrinin yukarı kısımlarında otururlardı. Tunyukuk'un torunları da, kendi atalarının ilk oturdukları yeri hatırlayarak (Selenge Nehrinin çince yazılışının ilk işareti olan) *Hsieh* işaretini aldılar ve bunu kendileri için bir soyadı yaptılar..." (Bakınız, B.Ögel, **Sino-Turcica**, Taipei 1964, s.30-35; B.Ögel, **Türk Mitolojisi**, C. 1, Ankara 1971, s.79).

⁴ Bu hususta bakınız, S.Gömeç, "Tonga Tigin'in Kimliği Üzerine", **Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi**, Sayı 170, İstanbul 2001, s.58-61.

kaldıranların başlarını taşlara vurayım, meydanda böyle bahadırılık görülmüş olmasın. Ben nökerim, benim ortaya çıkıp da padişah yanında laf söylemem uygun ve doğru olmaz. Eğer izin verirsen ve gücüm yeterse Tibet Han'ı, Hazar Han gibi getireyim. Eğer buna muvaffak olamazsam, meydanda başını keseyim, başka erlere ibret olsun ve böyle baş kaldırmassınlar” diyor. Oguz Han, Ulug Arslan'a; “eğer gücün yeterse onu bana getir de elini, ayağını bağlayayım. Öğüdümü tutup, tövbe ederse aman vereyim, öğüdümü tutmaz ve sözümü kabul etmezse kılıçla başını keseyim” diyor ve ertesi gün Ulug Arslan ile Tibet hanı erlik meydanında karşı karşıya geliyorlar. Üçgün üç gece süren bir mücadelenin sonunda Ulug Arslan dağ parçası gibi ayağa kalkıyor, hançerini çalıyor ve Tibet hanı cansız yere düşüyor.⁵

Ulug Arslan'ın faaliyetleri Oguz Han'ın oğlu Ulug Han çağında da devam etmektedir. Bu sırada Özbekler de Türk birliğine dahil oluyorlar, fakat İmamî anlayamadığımız bir şekilde veya zamanın şartlarına uyarak Oguz Kagan Destanı'nı değiştirmiş olduğundan Türkmenleri düşman gösteriyor⁶ ve Türkmenlerle olan savaşlardan bahsediyor. Bu savaşlardan birinde yine teke tek kavgada Ulug Arslan'ın başarılarından söz edilmektedir.⁷ Bir defasında da Ulug Arslan, Türk illerindeki mücadelelerinde, herkesi öldüren Kıpçak Han'la vuruşuyor. Onu da yakalayarak hanının karşısına diyor. Ulug Han buna nasihatta bulunuyor: “Sen benim kardeşimsin, babam Oguz Han'ın oğlusun” diyor.⁸ Halbuki Oguz-nâmelerin İslam öncesi izlerini taşıyan Uygur harfli nüshasında Kıpçaklarla olan bir mücadele geçmemektedir. Tunyukuk kendi yazdığı kitabesinde; güçlü ve cesur kaganı ile beraber düşmanlarını nasıl alt ettiklerini bizzat anlatmaktadır. Onun bu cümleleri sanki yukarıdaki destanda anlatılanları teyit etmektedir⁹. Çünkü hem batıya, hem doğuya, hem de kuzeye yapılan birçok seferlerde Tunyukuk ön plandadır. Mesela 693 senesinde, Çin'e Kök Türk akınları başladı. Kapgan Kagan'ın Çin'e yapılan bu seferlere karar vermesinde Tunyukuk'un büyük payı vardır. O kitabesinde; **Türk milleti**

⁵ O.Ş.Gökyay, “Han-nâme”, **Necati Lugal Armağanı**, Ankara 1968, s.287-290.

⁶ Malûm olduğu üzere 17. yüzyılda Türkmenler ile Özbekler arasında çok kanlı savaşlar cereyan etmiştir. Ebu'l-gazi Bahadır Han tarafından yapılan Türkmen katliamları halâ meşhurdur. Bakınız, S.Gömeç, **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi**, Ankara 1999, s.184-185.

⁷ Gökyay, **a.g.m.**, s.292.

⁸ Ebu'l-gazi Bahadır Han'ın 17. asırda, Türkmenlerin elinde bulunan Oguz-nâmelere dayanarak yazdığı Şecere-i Terakime'de; “Oguz Kagan, İt-Barak Han ile yaptığı ilk savaşta mağlup olunca, iki büyük ırmağın yanına geldi. Burada konakladığı sırada, kocası savaşlarda ölen kadınlardan biri hamile olduğu için sancılıandı. Doğum yapacak ev yoktu. Çürük bir ağaç içerisinde çocuğunu dünyaya getirdi. Bunu kagana bildirdiler. Oguz onun babasının kendi gözü önünde öldüğünü bildiğinden, kendi çocukları gibi gördü. Bu oğlan ağaç içerisinde doğmuş olduğu için de adını Kıpçak koydular” demektedir. Bakınız, Ebu'l-gazi Bahadır Han, **Şecere-i Terakime**, Haz. M.Ergin, İstanbul (Tarihsiz), s.31-32.

⁹ Bakınız, **Tunyukuk Yazıtı**, I. Taş, Güney tarafı, 3: *Kaganı alp ermiş, ayguçısı bilge ermiş.*

yaratılalı, Türk kaganı oturalı, Şantung şehrine¹⁰, denize¹¹, ulaşmış olan yok idi. Kaganıma arz edip ordu sevkettim. Şantung şehrine, denize ulaştırdım. Yirmi üç şehir zaptedildi¹², demektedir. 709'larda Çin'in, On-Oklar ve Kırgızların Kök Türklere düşman olmaları üzerine büyük devlet adamı Tunyukuk, gece-gündüz düşünüp bir savaş plânı hazırlamış ve ilk önce Kırgızlara vurmanın doğru olacağına karar vermiştir. Çünkü On-Oklar ile Çinliler gelmeden Kırgızların işini halletmek daha kolaydır. Tunyukuk'un yazıtında bu olaylar şöyle anlatılmaktadır: **Çin imparatoru ve On-Ok kaganı düşman oldu. Bunlardan başka olarak Kırgızların güçlü (veya Kırgız Küçlüg Kagan) kaganı da düşman oldu. Bu üçü anlaşıp Altun-Yış¹³ üzerinde buluşmayı kararlaştırmışlardır. Kök Türklere karşı ordu sevketmeye karar verdiler. Onlar bu işi yapmazsa, Kök Türklerin onları teker teker ortadan kaldıracığından korkuyorlardı. Çünkü kaganı ve ayguçısı bilge olan Kök Türkleri yalnız başlarına alt edemeyeceklerini çok iyi biliyorlardı. Ayrıca Oguzları kandırmaya da çalışmışlardır. Bunun üzerine Bilge Tunyukuk gece-gündüz uyumadan onlara karşı bir plân hazırlamıştır. İlk önce Kırgızlara doğru bir ordu göndermeyi düşünmüş ve bunun için harekete geçmiştir. Kırgızlara ulaşmak için Kögmen dağlarının geçilmesi gerekmektedir. Ancak kar yüzünden bütün yollar kapanmıştır. Fakat Az ülkesinden doğru oraya gitmenin mümkün olduğu öğrenilmiş ve Anı Suyu¹⁴ boyunca ilerlenmiştir. Zorlu bir uğraştan sonra Ak-Termel¹⁵ geçilmiş, ancak orduya yol gösteren klavuz yolu şaşırıldığı için cezalandırılmıştır. Kaganın emri üzerine askerinin daha hızlı hareket etmesi için buyruk verilmiştir. Anı Nehri boyunca gece-gündüz yol alan Kök Türk ordusu, Kırgızları ani bir baskınla uykuda yakalamıştır. Burada yapılan büyük savaşta Kırgızların büyük bir kısmı öldürüldüğü gibi, kaganları da ölmüştür. Kök Türk kaganına Kırgızlar neticede itaat etti. Daha sonra Kök**

¹⁰Shan-tung şehri, T'ai-hang-shan dağlarının doğusunda bulunan toprakların genel adıdır (Bakınız J.T.Chang, **T'ang Devrindeki Doğu Göktürkleri Hakkında Yeni Belgeler**, Doktora Tezi, Taipei 1968.s.83).

¹¹Buradaki taluy ve ögüz kelimeleri polemiklidir. Taluy, deniz manasına geldiği halde; ögüz, nehir demektir. Buradaki cümlede geçen **Taluy-ögüz** deyimini hem deniz, hem de **Yaşıl-ögüz** (Sarı nehir) olarak anlayanlar vardır (B.Ögel, "Taluy-Ögüz" sözünü Amur Nehri ile birleştirmektedir. Bakınız, Ögel, **a.g.e.**, s.469). Ancak biz biliyoruz ki, Kapgan'dan öncede Türkler Çin Seddi'ni birkaç kez geçerek Çin başkentine kadar dayanmışlardı. Yani Çin başkentine gelebilmeleri için Yaşıl-ögüz'ü mutlaka geçmeleri gerekmektedir. Öyleyse bu deyim, deniz manasına geliyor olmalıdır!

¹²Bakınız, **Tunyukuk Yazıtı**, I. Taş, Doğu Tarafı, 1-2: *Türk bodun kılıngalı, Türk Kagan olurgalı Şantung Balıkka, Taluy-ögüzke tegmiş yok ermiş. Kaganıma ötünip sü ilttim. Şantung Balıkka, Taluy-ögüzke tegürtdim. Üç otuz balık sıdı.*

¹³Altun-Yış, Altaylara verilen isimdir.

¹⁴Anı, Yenisey'in kollarından biri olan Abakan'ın bir parçasıdır.

¹⁵Ak-Termel'de herhalde bu mıntıkadaki sulardan birisi olsa gerek.

Türk ordusu Kögmen yolu ile Ötüken'e geri dönmüştür¹⁶. 710 yılının sonlarına doğru, Sogdları düzene sokmak için yapılan bir Temir Kapı seferi vardır. Tunyukuk yazıtında bu olay şöyle anlatılmaktadır: **Yinçü-Ögüz geçilerek, Tinsi oğlunun yattığı**¹⁷ **kutlu Ek-Tag'a ve oradan Temir-Kapı'ya ulaşılmıştır. İni İl-Kagan'ın başkanlığında yapılan fetih ve Türk adaletini yayma hareketinin sonucunda Tezik**¹⁸, **Tokar**¹⁹ **ve Suk**²⁰ **adlı bir kişinin**

¹⁶Bakınız, **Tunyukuk Yazıtı**, I. Taş, Doğu Tarafı, 2-7: *Tabgaç kagan yağıımız erti. On-Ok kaganı yağıımız erti. Artukı Kırkız küçlüg kagan yağıımız boltı. Ol üç kagan ögleşip; "Altun-Yış üze kabışalım" timiş. Ança ögleşip; "öngre Türk kagangaru sülelim" timiş. "Angaru sülemeser kaçan neng erser ol bizni, kaganı alp ermiş, ayguçısı bilge ermiş, kaçan neng erser ölüртеçi kök. Üçegün kabışıp sülelim anı yok kılalım" timiş. Türgiş kagan ança timiş; "bening bodunum anta erür" timiş. "Türk bodunu yime bulganç ol" timiş. Oguzı yime "tarkınç ol" timiş. Ol sabın işidip, tün yime udısıkım kelmez erti, kün yime olursıkım kelmez erti. Ança sakıntım: "ilk Kırkızka süleser yig ermiş" tidim. Kögmen yolu bir ermiş. Tımış tiyin işidip "bu yolın yorisar yaramaçı" tidim. Yırçı tiledim. Çöllüg iz eri bultım. İşitdim: "Az bir yolu Anı birle...bir at orukı ermiş. Anın barmış. Angar aytıp bir atlıg barmış" tiyin "ol yolın yorisar unç" tidim. Sakıntım. Kaganuma ötüntim. Sü yoritdim. "At altın" tidim. Ak-Termel keçe ogurkalatdım. At üze bintiüre karıg sökdım. Yokaru ata yete yadagin ıgaç tutunu agturtım. Öngreki er yoguru tegürüp...aşdıımız. Yubulu intimiz. On tünke yantakı tug ebirü bardımız. Yırçı yir yangılup boguzlantı. Bungadıp kagan "yelü kör" timiş. Anı subka bardımız. Ol sub kodı bardımız. Aşangalı tüşürtümüz. Atıg ıka bayur ertimiz. Kün yime, tün yime yelü bardımız. Kırkızıg uka basdıımız. Usın süngügin açdıımız. Kanı süsi terilmiş. Süngüşdüımız, sançdıımız. Kanın ölürtümüz. Kaganka Kırkız bodunu içikdi, yükünti. Yayndımız, Kögmen-Yışıg ebirü keltimiz.*

¹⁷Kitabelerin problemlili okunan cümlelerinden birisi de buradır. Klyastornıy bu cümleyi **Tinsi** (t'en-tsi) **oğlu yatıgma**, "Gögün oğlunun yattığı yer" diye çevirmiş ve burada bir prensin konakladığına işaret etmiştir (Klyastornıy, **a.g.e.**, s.148). Clauson da, buranın Altayların en batı ucundaki Türkistan silsileleri olması gerektiğini söylemiştir (R.Giraud, **L'Empire des Turcs Celestes**, Paris 1960, s.45; S.G. Clauson "Some Notes on the Inscription of Tonyuquq", **Studia Turcica**, Budapest 1971, s.131). Ayrıca bakınız, V.Thomsen, "Dr.M.A.Stein's Manuscripts in Turkish Runic Script from Miran and Tun-huang", **JRAS**, London 1912, s.209.

¹⁸Çin yıllıklarında *Ta-shih*, *Ta-che* şekillerinde geçen Tezikler, tibetçe metinlerde *Tazig* biçiminde transkripsiyon edilip, bu ad Türkler tarafından Araplara verilmiştir (Chavannes, **a.g.e.**, s.74; V.Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, İstanbul 1927, s.35; Giraud, **a.g.e.**, s.46; J.Bacot, "Reconnaissance en Haute Asie Septentrionale par Cinq Envoyes Ouigours au VIII e Siecle", **Journal Asiatique**, Tom. CCXLIV, Paris 1956, s.143; S.G.Clauson, -E.Tryjarski, "The Inscription at Ikhe Khushotu", **Rocznik Orientalistyczny**, 34/1, Warszawa 1971, s.17). Daha sonra kelime mana değiştirerek Farslılarla, Farslaşan Türkler için Tacik şeklinde kullanılmıştır (**Divanü Lûgat-it- Türk**, C. I, s.387; Z.V.Togan, **Türkilili (Türkistan) ve Yakın Tarihi**, C. 1, İstanbul 1942-47, s.76; İ.Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, 2. baskı, İstanbul 1983, s.112; V.Barthold, "Tacik", **İslam Ansiklopedisi**, C. 11, İstanbul 1976, s.616-617).

¹⁹Sır-derya'nın yukarı kısımları, Belh ile Bedehşan arasında bulunan bölge tarihte Toharistan olarak anılmıştır. İslam kaynakları Tokar isminin etnik menşei bilmedikleri halde, Sır-derya'nın her iki yakasını Toharistan olarak kabül etmişlerdir (Barthold, **a.g.e.**, s.26; V.Barthold, **Mogol İstilasına Kadar Türkistan**, Haz. H.D.Yıldız, İstanbul 1981, s.86-88; V.Barthold, "Toharistan", **İslam Ansiklopedisi**, C. 12/1, İstanbul 1979, s.27). Çin

liderliğindeki Sogdak halkı Türk milletine boyun eğmiştir. O zamana kadar Türk milleti Temir-Kapı'ya ve Tinsi oğlunun yattığı dağa kadar gitmemiştir²¹.

Ulug Han'dan sonra, kardeşi Toktamış ve ardından onun oğlu Bekitmiş²² Han tahta çıkıyor. Onun zamanında bir tufan oluyor. Ulug Arslan ile Bekitmiş Han, bakıyorlar her taraf darma-dağınık. Bir gece Bekitmiş Han, bir ejderhaya yakalanıyor. Ejderha onu yutarken, Ulug Arslan kılıcını çekip, ejderhanın başına indirerek, Bekitmiş'i kurtarmak istiyor, fakat ejderha ile Bekitmiş Han da ölüyor. Olup-biteni halka anlatan Ulug Arslan'ı halk kendine baş yapıyor. Ancak Bekitmiş'in oğlu Telim biraz büyüdüktan sonra, yeniden ülkenin idaresini üstleniyor. Bu sırada Ulug Arslan ile Telim'in arası açılmış olsa gerek ki, o ata topraklarından uzaklaşıyor²³. Şimdi burada bir hususa daha dikkat çekmek istiyoruz; çünkü durum destanda anlatılan olayla benzerlik arz etmektedir. Bilindiği üzere Tunyukuk Yazıtı, Orkun'daki Bilge ve Köl Tigin Yazıtlarından ortalama 400 km daha doğudadır. Bunun sebebi çeşitli şekillerde izah edilmekle birlikte, bize göre; Tunyukuk yaşlandığı sıralarda devlet işlerine pek bulaştırılmamıştır. Ancak bütün hayatı, gençliğinden itibaren devlet idaresi içinde geçmiş bir kişiye bu durum ağır gelmiş olabilir. Dolayısıyla, ya kendiliğinden Köl Tigin ve Bilge'ye kızarak ailesiyle beraber ülkenin doğu sınırlarına gelmiş veyahut da merkezden zorla uzaklaştırılmış da olabilir.

Fakat onun arslan bahadırılığını herkes biliyor. Oguz Han'dan sonra, Ulug Han ve Toktamış zamanlarında iyi işler görmüştür. Yaşı bini geçen bu aksakal

kaynaklarında adları *T'u-ho-lo*, sanskritçede *Tukhara*, latince *Tohari*, grekçede *Tokharoi* ve Turfan'daki metinlerde *Toxri* şeklinde geçen (W.Winter, "Tocharians and Turks", **Aspects of Altaic Civilization**, Bloomington 1963, s.239) bu adın Kök Türkçe kaynaklara **Tokar** şeklinde aksettığını görüyoruz ve onlar Yüe-çilerle özdeşleştiriliyorlar (A.K.Narain, "Indo-Europeans in Inner Asia", **Early Inner Asia**, Edited by D.Sinor, Cambridge 1990, s.152-153). Ancak biz şimdilik bu görüşe katılmıyoruz. Çünkü Hind-Avrupa menşeli kavimler kendi yazılarının ve tarihlerinin eskiliğini ispat gayesiyle bu Toharlara ve Tohar diline sıkı sıkıya sarılmış durumdadırlar. Tohar meselesi araştırılırken Türkiş boylarından biri olan T'u-huo-lo veya T'u-ho-loların da göz önünde bulundurulması gerekir, kanaatindeyiz.

²⁰ Çeşitli milletlere ait kaynaklarda Taşkent, Fergana ve Kaşgar bölgelerinde İranlılarca Saka, Yunanlılar tarafından Sakai ve Çinlilerin de Sso (Ssu), Ssok (Ssuk) diye telaffuz ettikleri bir kavim yaşamıştır (Bakınız, R.Grousset **Bozkır İmparatorluğu**, Çev. R.Uzmen, İstanbul 1980, s.48). Büyük bir ihtimalle kitabelerde geçen "Suk başlıg Sogdak bodun" cümlesinden Saka menşeli bir kişinin idaresindeki Sogdak topluluğu anlaşılabilir!

²¹ Bakınız, **Tunyukuk Yazıtı**, I. Taş, Batı Tarafı, 9; Güney, 1-3: *Yinçü-Ögüzig keçe, Tinsi oghı yatıgma bengülig Ek-Tagıg ertürtim. Temir-Kapıgka tegi irtimiz. Anta yanturtumuz. İni İl-Kaganka...Tezik, Tokar...Suk başlıg Sogdak bodun kop kelti, yükiinti...Türk bodun Temir-Kapıgka, Tinsi oghı yatıgma tagka tegmiş idi yok ermiş.*

²² Bu adı O.Ş.Gökyay, Bektemiş olarak okumasına karşılık, B.Ögel Bekitmiş şeklinde okunması gerektiğine işaret etmektedir. Bakınız, Ögel, **a.g.e.**, s.398.

²³ Gökyay, **a.g.m.**, s.301.

artık yaşlanmıştı. Tanrı ona da bir oğul veriyor. Yedi günlük olunca bütün bilginlerin ve aksakalların katıldığı bir kengeşte oğlan'a Ejder-i Arslan adı konuyor.²⁴

Biz efsanedeki Ulug Arslan ile tarihteki Tunyukuk'un birbirlerine çok benzediklerini sanıyoruz. Her ikisi de; hem tarihî kaynakları, hem de efsaneleri karşılaştırdığımızda iyi birer asker, devlet ve millete yol gösteren akıllı birer danışmandırlar. Tunyukuk'un üç hükümdara hizmet etmesi gibi, Ulug Arslan'ın da birkaç Türk kaganının emrinde bulunması enteresan bir noktadır. Ancak burada dikkati çeken bir husus da, Ulug Arslan'ın hükümdarlık sevdasında olmamasıdır. İmamî, Han-nâme'nin başında herne kadar arslanları han sınıfına koyuyor, kurtları da beg addediyorsa da, efsanedeki durum biraz terslik arz etmektedir. Çünkü Ulug Arslan ve onun oğlu Ejder-i Arslan, her zaman devlet hiyerarşisinde ikinci derecede gözükmemektedir.

Bugün mevcut Oguz-nâmelerin aşağı-yukarı hepsine kaynak olan Reşideddin tarafından kaleme alınmış Oguz Destanı'nda da karşımıza bir Türk büyüğü olarak İrkıl Hoca adında birisinin çıktığını görmekteyiz. Farsça olarak kaleme alınmış bu Oguz-nâme'de; Oguz'dan sonra büyük oğlu Kün Han'ın tahta oturduğu anlatılmaktadır. Kün Han başa geçtiğinde yetmiş yaşındadır ve yetmiş yılda hanlık yapmıştır²⁵. Destanın bu kısmında Oguz'un daha önce bir şehir kurduğu, buna Yangı-kent adını verdiği, idaresine de en büyük vezirlerinden birisi olan İrkıl Hoca'yı tayin ettiği anlaşılıyor. İrkıl Hoca, Oguz Kagan'a bağlılığını Kün Han'a da göstermiş ve ona yardımcı olmuştur. Tıpkı daha sonra göreceğimiz üzere, Uygur harfli varyantta olduğu gibi, İrkıl Hoca da burada bir manada Türk milletinin kaderini belirliyor. Onun kurduğu nizam binlerce yıl Oguz boylarının neredeyse kanunu durumundadır. Yine destanlardan Oguz Kagan'ın sağlığında pekçok ülkeye ve hazineye sahip olduğunu biliyoruz. Ancak onun altı tane oğlu ve yirmidört tanede torununun olduğu bir hakikattir. Bunların ileride birbirlerine düşman olabileceğini hesaplayan, geleceği gören bu dahi devlet adamı, Kün Han'ın sağlığında bunların rütbelerinin, mesleklerinin, unvanlarının, tamgalarının belirlenerek meydana gelebilecek bir çekişmeyi önlemeye çalışmıştır²⁶. Bilge Tunyukuk da öyle yapmıyor muydu? Hem İl-teriş Kagan'a, hem de onun oğlu Bilge'ye yol göstermiştir; ayrıca Bilge Kagan'ın Türk ülkesinde şehirlerin ve budist mabedlerinin yaygınlaştırılması fikrine de karşı çıkmış, atlı asker ve konar-göçer olan Türklerin şehirleri savunmalarının zor olacağını ve budizmin de Türk karakterini zayıflatacağını ileri sürmüş, Bilge de onun bu fikirlerini kabûl etmiştir²⁷. Tunyukuk'un vermiş olduğu bu karar

²⁴ Gökyay, **a.g.m.**, s.296-302.

²⁵ İşte burada, zaman zaman olduğu gibi destanla, efsane birbirine karışıyor.

²⁶ Z.V.Togan, **Oğuz Destanı**, İstanbul 1971, s.49.

²⁷Grousset, **a.g.e.**, s.119; L.Ligeti, **Bilinmeyen İç Asya**, Çev. S.Karatay, C. I, İstanbul 1970, C. 2, s.19; Chang, **a.g.t.**, s.174.

Türk tarihi açısından son derece önemlidir. Çünkü bu sayede devlet yıpranmamış ve kendinden sonra gelecek olanlara sağlam bir temel bırakmıştır. O aynı zamanda üstün bir savaş zekasına da sahiptir. Meşhur Kırgız seferi bunu göstermektedir²⁸.

Oguz Kagan Destanlarını incelerken bizim esas aldığımız, Uygur harfli nüshada, yine büyük, bilge bir kişi ön plana çıkmaktadır. Destanda onunla alâkalı şu cümleleler dikkatimizi çekmektedir: “Oguz Kagan’ın yanında ak sakallı, kır saçlı, engin tecrübeli bir ihtiyar vardı. O anlayışlı ve asil bir adamdı. Oguz Kagan’ın bakanı idi. Adı Ulug Türk’dü. Günlerden birgün uykuda bir altın yay ve üç gümüş ok gördü. Bu altın yay gün doğusundan, ta gün batısına kadar ulaşıyor; üç gümüş ok ta kuzeye doğru gidiyordu. Ulug Türk düşünde gördüğünü Oguz Kagan’a anlattı: Ey kaganım senin ömrün hoş olsun. Kök Tengri rüyamda verdiğini gerçeğe dönüştürsün. Tanrı bütün dünyayı senin soyuna bağışlasın”, diyordu²⁹. Netice itibarıyla hepinizin bildiği gibi Oguz Kagan, Ulug Türk’ün sözlerine kulak vererek ülkesini oğulları arasında pay etmiştir.

Devlet idaresinde, destanda bu şekilde Ulug Türk’ün ön plana çıkması gibi, Tunyukuk da ülkenin kaderinin tayininde ömrünün son zamanlarına kadar hep etkili olmuştur. Yazıtında o şöyle diyor: “İşi-gücü çevirdim. Büyük ordular gönderdim. Kontrol noktalarını çoğalttım. Baskın yapılacak düşmanı getirirdim. Kaganıma asker yollattırırdım. Tanrının iradesiyle Türk millete düşman getirmedi. İl-teriş Kagan ve ben kazanmasam millet yok olacaktı. O ve ben kazandığım için ülke yine devlet oldu. Halk yine millet oldu. Ben artık ihtiyarladım”³⁰.

Netice olarak, Türk milletinin tarihinde ve kültüründe bu derece etkili olmuş bir şahsiyetin, sadece Kök Türkçe ve Çince yazılı kaynakların dışında da Türk milletinin hatıralarında yer etmiş olabileceğini sanıyoruz. Dolayısıyla Bilge Tunyukuk’un hayatı boyunca yapmış olduğu bu üstün hizmetler mutlaka Türk milletinin sözlü edebiyatına da girmiştir. Bu yüzden Türk tarihinin ve kültürünün belgeleri arasında yer alan Türk destanlarını, hususiyetle Oguz-nâmeleri incelediğimiz de, buralarda adı geçen birtakım devlet büyüklerinin özellikleri Tunyukuk’a benzemektedir.

“Destanlarda ve Han-name’de Geçen Vezirlerin Tunyukuk ile İlgisi Olabilir mi?”,
Türksoy, 2/8, Ankara 2003

²⁸Bakınız, **Tunyukuk Yazıtı**, I. Taş, Doğu Tarafı, 2-7.

²⁹ **Oğuz Kağan Destanı**, Haz. M.Ergin, İstanbul 1970, s.12-13.

³⁰ **Tunyukuk Yazıtı**, II. Taş, Doğu Tarafı, 2-6.